

Ўзбекистон Республикаси Олий ва Урта махсус таълим вазирлиги

Алишер Навоий номидаги
Самарканд Давлат Университети

Факултет: Ижтимоий – иктисодиёт

Йуналиш: Ижтимоий иш

Фан: Мехнат социология

КУРС ИШИ

Mavzu: 3. ФРЕЙДНИНГ ХАЁТ ФАОЛИЯТИ

Бажарди: Шарипов Жасур

Текширди: доц.Жураев Л.

Самарканд

3. ФРЕЙДНИНГ ХАЁТ ФАОЛИЯТИ

Режа

1. 3.Фрейднинг маданият ва жамият ҳақида қарашлари.

2. 3.Фрейднинг психоанализ назарияси.

3.Фрейд диний афсоналардаги воқеаларни танқид қилиб

Зигмунд Фрейд (1856–1939) йилларда яшаб, ижод қилди. Инсон психикаси тузилиши ва ривожланишини ўрганувчи оқим фрейдизм, деб аталади. Бу оқим XIX асрнинг охирларида шаклланди. Невроз касали моҳиятини Фрейд янгича талқин қилишга уринди. Кейин-чалик Фрейд ва унинг шогирдлари ижтимоий жараёнларни тушунтиришда психоанализ таълимотини қўлайдилар. Ўз дунёқарашининг шаклланиши-да Фрейд мураккаб йўлни босиб ўтди. Инсон психикасида Фрейд бир-биридан нисбий мустақил булган тўзилмани ажратади: булар онг ости – у; онгли – мен; олий – эго. Фрейд фикрича, бу уч тўзилма ўртасидаги зиддият невроз касаллигага сабабчидир. Инсон туғилгандан бошлаб, бутун ҳаёти давомида унинг барча ҳаракатларининг сабабларини Фрейд онг остида ётган, англамаган ҳирсий ҳиссиётлар, яъни «либидо» орқали тушунтирди. Ёш болалардаги ҳирсий ҳиссиёт ота-она томонидан тақиқла-нади, натижада болаларда невроз ҳолати пайдо бўлади.

Жамиятнинг ахлоқий нормалар томонидан тақиқланган ҳирсий ҳиссиётлар натижада инсон онгида бошқа шаклга киради, уларга хос булган психик энергия ҳар хил невроз касалликлари орқали юзага чиқишга ҳаракат қилади. Бундай ҳирсий ҳиссиётлар туғдирган неврозларни Фрейд психик ривожланишнинг нотабиий, зарурий босқичи, деб ҳисоб-лаган. Бундай ҳолатлар катта ёшдага одамларда ҳам учраши мумкин. Инсон тақиқланган ҳирсий туйғуларини онгли равишда англаса, унинг тўзалиши мумкиндир, дейди Фрейд. Кейинчалик Фрейд ўз ижодига янга тушунча «Танатос» (Азроил – бўзғучи, ўлим худоси)ни киритди. Бу унинг тақиқланган ҳирсий ҳиссиётларни чегаралашга олиб кедди.

Фрейд таълимотида «Эдип комплекси» ниҳоятда катта аҳамиятга эгадир. Бу тушунчанинг номи қадимги юнон афсонасидан олинган. Бу афсона буйича фивамекли шоҳ Эдип билмаган ҳолатда ўз онасига уйланади, «инцест» ҳолатининг пайдо бўлишига сабаб бўлади. Бу афсонани Фрейд бошқача талқин қилади. Унинг фикрича, болалик пайтидан бошлаб, угил болани онасига, қиз боланинг отасига нисбатан

хирсий туйғуси шаклланади. Фрейд яшаган даврга келиб антропология фани, хусусан, Морган, Чарлз Дарвин ва бошқа олимларнинг тадқиқотлари ибтидоий қабилалардаги жинсий алоқаларни ҳар тарафлама ургана бошлади. Маъ-лум бўлишича, энг қадимги уруғ-қабилаларда инцест ҳолати яъни ака ва сингил уртасидаги жинсий алоқалар кенг тарқалган. Масалан, бунга уша давр афсоналари далолат беради. Қадимги юнон худоси Зевс синглиси Герага уйланган, Зевснинг болалари гўзаллик худоси Афродита, опаси темирчилик худоси Гефестнинг хотини бўлади ва ҳоказо. Бундай мисол-ларни бошқа халқлар афсоналарида ҳам куп учратса бўлади.

Инцест ҳолатлари кенг тарқалган қабилалар вақт утиши сайин жисмоний ва рухий касалликларга куп учрайдиган бўлиб қолади. Бу қабилаларда касалманд авлоднинг купайиши қабилалар ичидаги жинсий алоқаларнинг тақиқланишга олиб келди ва бир қабиланинг йититлари бошқа қабиланинг кизларига уйланиши одатга кирди. Бу инсоният тарихида биринчи тақиқланиш ёки сиқиб чиқариш эди. Бундай тақиқла-ниш Фрейднинг фикрича, неврозларга олиб келди. Масалан, қабилалар ўртасида урушлар авж олади. Матриархат даврида купинча жинсий алоқалар бетартиб булган. Бу даврда оила ҳали пайдо бўлмаган эди. Фарзандларнинг фақат онаси маълум булган. Она тарафдаги қариндош-уруғчилик кучли ривожланган бўлиб, аксинча, ота тарафдаги қариндош-уруғчилик деярли бўлмаган. Натижада, туғилган фарзандлар отаси ким эканлигини билишмаган. Матриархат даврида инцест ҳолати қисман бўлса ҳам сақланиб қолган. Натижада жамият тарихида иккинчи сиқиб чиқариш – патриархат пайдо бўдди. Бу ижтимоий тўзумга моногам оила (бир эр, бир хотин) хосдир. Бундай оилаларда боланинг отаси ҳам, онаси ҳам маълум. Қон аралашуши жамият томонидан кескин ман этил-ди. Шундай қилиб, Зигмунд Фрейд жамият ривожланишида жинсий алоқалар ва уларни тақиқлаш катта аҳамиятга эга эканлигини кўрсатади.

Патриархат даврида моногам оилаларда куп хотинлик ва кўп эрлик жамият қонунлари томонидан ман этилган. Бу эса учинчи сиқиб чиқаришга олиб келди, яъни ғайриқонуний жинсий алоқаларнинг ривожига олиб келди. Бундай алоқалар, Фрейднинг фикрича, ҳозирги жамиятда ҳам куп учрайди.

Фрейднинг фикрича, инсон табиатида икки куч ҳукмрондир. Биринчиси – барча иарсаларни вайрон этиш танатос руҳи; иккинчиси эса, ҳаётга, хурсандчиликка интилиш кучидир. Биринчи куч инсон психика-сида никрофилия жараёнига олиб келади. Никрофилларга

садо-мазохизм ҳамда барча улик шаклларга қизиқиш, ўлимни куйлаш, ҳаётга ва ҳаётӣй жўшқинликка нафрат билан қараш хосдир.

Иккинчи куч инсон психикасида кўпроқ ривожланган бўлса, уларни гимнафил, ҳаётни севувчилар, деб аташади. Уларга ҳаётӣй жушқинлик ва оптимизм хосдир. Соф ҳолатда ҳаётда бу иккилик кам учрайди. Улар асосан аралашган ҳолда жамиятда ҳаёт кечиради. Бундай психик хусусиятлар ижтимоӣй жараёнларга катта таъсир кўрсатиши мумкин. Масалан, испан файласуфи Унамуно фашизмни никрофилия, деб атаган. Фашистлар психологиясига инсон ҳаётига жирканч қараш, садизм, кенг миқёсдаги қирғинлар, геноцид хосдир.

Психоанализ динни невроз сифатида талқин қилади. Ана шу фикрни Фрейднинг «Тотем ва Табу» номли асарида учратишимиз мумкин. Фрейд невроз касаллигининг хатти-ҳаракатлари билан диний маросимлардаги ҳаракатларнинг ўхшашлилигини айтиб ўтади. У неврозни шахснинг диндорлиги, деб ҳисобласа, динни эса умумӣй невроз ҳолати, деб ҳисоб-лайди. Диний маросимларга ва ақидаларга, Фрейд фикрича, жуда берилиб кетиш невроз ҳолатидаги қурқувни эслатади. Лекин қўрқув динда онгли равишда анланган ва бу Худонинг қаҳри оддидаги қурқувдир. Невроз ҳолатидаги қўрқув эса онг остида бўлиб анланмайди. Шу билан бирга, диний маросимдаги ҳаракат билан невроз ҳолатидаги ҳаракат ўхшашли-ги билан бирга фарқи ҳам бордир.

Фрейд диний афсоналардаги воқеаларни танқид қилиб, уларни невроз ҳолатидаги маниякал ғояларга берилиб кетишга ухшатади. Бу асабий касаллар – маниякал ҳолатлардан диний афсоналарга ишонишнинг кат-та фарқи бор. Дин асрлар давомида инсонларни мушкул аҳволга тушиб қолганларида юпатиб келган. Кейинчалик умидсизлик ҳолатига тушмас-ликка ёрдам берган.

Инсоният дунёқараши ривожидаврида уч босюгчдан ўтади: анимис-тик, диний, илмий. Фрейднинг фикрича, дин абадий эмас. У қачонлардир пайдо булган, келажакда аста-секин йуқолиб кетади. Лекин Фрейднинг қарашларида зиддият бор. У анимизм, магия ва тотемизмни диний қарайшарга қарши қўяди. Ваҳоланки, бу қарашларнинг ўзида ғайритабиӣй кучларга ишонч ётади. Бу зиддиятнинг сабаби Фрейднинг диний қараш-ларга нотўғри изоҳ беришида эди. Фрейд учун дин фақат инсон қиёфа-сига ўхшаш худоларга ёки худога ишончдир. Аслида эса диний қарашлар қандай қиёфага эга бўлмасин, бу ғайри-табиӣй илоҳий кучларга ишончдир.

Анимизмни, Фрейд, табиатдаги барча рухларга дуолар орқали таъсир этиш, деб ҳисоблайди ва улар дунёвий динлардан фарк қилади. Динга тотемизм анимизмга кўра яқинроқ туради.

Қадимги жамиятда яшаган инсон ҳаёти огир шароитларда ўтган ва айниқса, табиий офатлар туфайли инсон катта талофатлар кўрган, улар олдда кўрқув ҳолатида яшаган. Маданият олдида турган катта вазифа-лардан бири инсонга кўрқув ҳолатидан чиқиб кетишига ёрдам ва таскин бериш эди, Бу вазифани ҳал этишда биринчи қадам анимистик дунё-қарашнинг шаклланиши бўлди.

Анимистик дунёқарашда инсон табиатдаги рухларга сиғиниб, уларга ҳар хил тортиқлар, қурбонликлар келтириб, уларни ўзларига мойил қилиб олиб, ҳар хил хавф-хатардан ҳоли буладилар.

Рухлар табиатини тушунтирар экан, Фрейд, уларни инсон ичидаги психик ҳолатлар, хистуйғуларнинг кўриниши, деб айтади. Инсоннинг салбий фикр ва кечинмалари ёмон, қора рухлар қиёфасида акс эттирилади. Бошқа ҳис-туйғулар эса қолган барча рухлар шаклида куринади.

Анимизмни, Фрейд, нарцисизм ҳолатига ўхшатади. Бу ҳолатда инсон «Нарцисс» афсонасидаги қаҳрамонга ўхшаб, ўз ўзига мафтун булади, Анимизм даврида афсунлар орқали инсонларни ўз мақсадига эриша олишига булган ишончни Фрейд невроз касалларининг ўз фикрлар ола-мини реал эканлигига булган ишончи, деб ҳисоблайди. Лекин Фрейд бу масалада ибтидоий давр одамларини афсунларга, магияга булган ишон-чи билан бирга, уларнинг амалий фаолиятларини инобатга олмайди. Ибтидоий инсон фақат афсунгарлик орқали эмас, балки ўз меҳнати орқали табиатга мослашиб, уни ўзгартириб, маданиятни барпо этади.

Дунёқараш ривожигаги тотемизмни таҳлил қилар экан, Фрейд унга хос булган икки хусусиятни ажратди. Биринчиси – ҳар бир қабиланинг бирон-бир ҳайвонга сиғиниши ва унинг руҳини қабиланинг ҳимоячиси деб ҳисоблаш; иккинчиси – шу билан бир қаторда бу ҳайвонни улдириш ва истеъмол қилиш ман этилган бўлишига қарамай, вақти-вақти билан бу ҳайвонларни улдириш, ейиш ва улардан кечирим сурашдир.

Тотемизмнинг келиб чиқиши, Фрейд фикрича, учта гипотезага асос-ланади. Биринчиси – ибтидоий қабила бўлиб яшаш, қабила оқсоқоли-нинг қупол, чексиз ҳукмига буйсуниш ҳақидаги гипотезаси. Иккинчиси, Дарвин фикрини ривожлантирган Аткинсон гипотезаси буйича, оқсоқол ҳукмига қарши чиққан уғиллар ўз отасини ўлдиради

ва еб қўйишади. Учинчиси, Робертсон Смитнинг гипотезаси бўйича ғалаба қозонган ўғиллар оқсоқол отаси урнатган ҳукмронликдан воз кечишади, ўзаро сулҳ тўзиб, қабилада экзожамиятни урнатишади, яъни аёллар ҳукм-ронлигига утишади. Нуфўзли олимларнинг бу гипотезалардан воз кечи-шига қарамай, Фрейд уларга асосланди. Бу қарашлар унинг инсон пси-хикаси ғояларини ривожлантиришга яхши хизмат қилди.

Диннинг келиб чиқиши масаласи орқали Фрейд инсон психикаси назариясини ривожлантирди. Шу назариядан дин асосларини ахтарди. Ўз отасини улдирган ўғиллар, бундай аҳвол ўз бошлариға тушишидан кўрқиб, ўзаро шартнома тўзишади. Қабиланинг «биринчи аёлига» ҳукмронлик тизимини тутқазишади. Ўғиллар ўз қабиласидаги қизларга уйланишни ман этиб, бошқа қабиладаги қизларга уйланиш қарорини чиқаришади. Улар ўз қабиласи учун топган, яъни ота руҳи ўрнини бо-сувчи ҳайвон руҳини танлашди, шу руҳга сиғинадиган бўлишди. Бу ерда Фрейд ўғил психологиясидаги зиддиятли ҳис-туйғуни кўрсатади. Бир томондан, уғиллар қаттиққўл отадан кўрқишади ва нафратланишади. Иккинчи томондан, уғиллар кучли отадан фахрланишади ва унга ўхшаш-га интилишади. Қабила оқсоқолини эъзозлаш динга асос бўлди. Оқсо қол ўрнини тотем эгаллади, кейинчалик тотем ўрнини Худо эгаллаган. Куп йиллардан кейин оқсоқолнинг айби ва золимлиги қабила хотираси-дан кутарилиб, улар қалбида фақат содир бўлган жиноят айбдорлик ҳиссиёти сақланиб қолди. Кейинги авлодлар эса ўз онгида сақланиб қолган айбдорлик туйғусининг сабабини ҳам билишмади. Қабила оқсо-қолини эъзозлашнинг энг олий шаюга иудаистик монотеизмда ривож-ланади. Мусо пайғамбар янги дин яратар экан, яҳудийларга фақат ўтмиш хотирасини тиклади, ҳеч қандай янги ғояларни яратмади, дейди

Фрейд.

Христиан динида эса оқсоқолнинг ўлдирилиши натижасида онгли ҳолда яшириниб ётган айбдорлик ҳиссиёти худо-ўғил томонидан ўзини қурбонликка келтирганлиги натижасида олиб ташланади. Худо-отанинг нуфўзи йуқолиб, унинг урнини худоўғилга сиғиниш эгаллайди.

Фрейд динни инкор қилишига қарамай, Ўзининг психоанализ ғояларини асослаш учун юзаки, исботланмаган гипотезалардан фойдала-нади. Уларни ҳам Ўзининг «либидо» таълимоти орқали таҳлил қилди.

3.Фрейд «Онгсизлик руҳияти» номли асарида онглилик ва онгсизлик ҳолатларини таҳдил қилиб беради. Унинг фикрича, бу ҳолатларни бир-биридан ажратиб бўлмайди, чунки онгсизликнинг баъзи бир элементлари онгли ҳолатда учраб туради.

Рационализм таълимоти намояндалари онгни инъикос сифатида тал-қин қилсалар, Фрейд биринчилардан бўлиб, онгни психик жараён сифа-тида талқин қилади. Олим онгни қуйидаги даражаларга бўлади: Мен – бир психик тўзилма сифатида, бу тўзилма бутун психик жараёнларни бошқариб, назорат қилиб туради; онглилик олди – тўлиқ онгсизлик эмас, яъни у ривожланиб онглиликка ўтиши мумкин; ва ниҳоят, онгсиз-лик – суриб чиқарилган ҳаракатчан онгсизликдир. Онгсизлик ўз-ўзидан онглиликка ўтмайди, у қуйидаги даражалардан ўтади: «онглилик» (B\y), «онголди» (VBW) ва «онгсизлик» (пB\y).

Фрейд «Мен»ни шундай таърифлайди: «Мен... биз бирон бир шахснинг руҳий жараёнлари тўзилмасини тасаввур қиламиз ва унинг «Мен»-ини белгилаймиз. Ана шу «Мен» онг билан боғлиқдир, у ташқи оламга қараб ҳаракатга интилиш ҳиссини назорат қилади». «Бу жоннинг шун-дай марказики, ҳар бир хусусий ҳаракатларни бошқаради, кечаси тушга айланади ва уни ҳам назорат қиладд. Ана шу «Мен»га онгдан сиқиб чиқариш ҳам боғлиқ».

3.Фрейднинг кўзатишларича, беморларнинг онг остидаги «Мен»и онгидаги «Мен»га қаршилик кўрсатади. Касаллар ана шу объектга ёки ҳодисага яқинлашишни истамайдилар, чунки уларнинг «Мен»и сиқиб чиқарилган эди. Лекин беморлар ана шу хоҳламаслик сабабини очиб беролмас эдилар. Беморлар қаршилкнинг ўзини англамас эдилар. Фрейд бундан шундай хулосага келадики, «Мен»нинг тўзилмасида онгсизлик хусусиятлари мавжуддир.

Демак, Фрейднинг фикрича, онгдан сиқиб чиқарилган ҳамма нарса онгсизликдир, лекин онгсизлик сиқиб чиқарилган ҳодисалар билан айнан бир нарса эмас. Жумладан, онгсизликнинг қуйи соҳалари бирмунча мазмунлироқдир. Илмий тилда тушунтириб бўлмайдиган кўпгина ҳоди-салар онгсизлик соҳасига тушиб қолгандир. Шунинг учун ҳам Фрейд-нинг таъкидлашича, онгсизликни тадқиқ қилишдан воз кечмаслик за-РУР-

Фрейд шундай масалани ўртага ташлайди, яъни қандай қишб онгсизликни онглилик даражасига кўтариш мумкин? Олим фикрича, онгли-лик ҳодисаларнинг юзаки қисмқдир. Бизнинг бутун ташқи, ички таассу-ротларимиз, ҳиссиётларимиз онгимиз томонидан англанади. Улар ички руҳий ҳолатлар билан боғлиқдир. Қачонки улар онг билан

боғланса, таассурот ҳиссиёти англанади. Агар улар онг билан боғланмасдан, ёпиб қўйилса, унда онгсизликка айланади. Онголди соҳаси таассурот ва ҳис-сиётларга таъсир этмайди. Улар ёки онгли бўлади, ёки онгсиз бўлади. Ҳиссий қабул қилинганда, сўз шаклига киргандан сўнг онглиликка англанади. Демак, онглиликнинг асосий қисми бу тафакхурлаш механизми-дир, яъни у сўз орқали намоён бўлади.

Фрейд таъкидича, «Мен» онглиликнинг ядросидир, у онголди соҳаси билан чамбарчас боғланган. Греддек тадқиқотларини ўрганиб, Фрейд онглилик ва онгсизликни аниқлаш учун икки тушунча киритади, улар «Мен» тушунчаси ва унга боғланадиган онголди тушунчасидир. «У» тушунчасига эса онглиликни ташкил этувчи онгсизлик киради. «\У» систе-масидан чиқаётган моҳият онголди соҳасидан ўтади ва «Мен» деб номланади, бу моҳиятга қиравчи бошқа онгсиз психик жараёнларни, Гред-дек фикрича, қирилган ҳолда, «у» деб атадим».

«Мен» ва «у» ни шундай тушунган Фрейд учун индивидуум англан-маган онгсизлик сифатида намоён бўлади, унинг устида онглилик ётади, бу онглиликнинг маркази «Мен»дир.

«Мен» ва «у» уртасида чегара йўқ. Улар бир-бири билан тухум ва унинг ичидаги ҳомила каби муносабатда бўладилар. «Мен» ва «у»ни чегаралаш нисбий хусусиятга эгадир. «Мен» орқали сиқиб чиқарилган нарсалар, онгсизлик билан қўшилади ва онгсизлик орқали яна «мен»га қайтиб келади. Мен оламнинг ташқи таассуротларини ўзида мужассам-лаштиради ва «у» ни чегаралайди. Айниқса, лаззатланишни чеклайди ва уни реаллик билан алмаштиради. Фрейд фикрича, «Мен» ақли ва та-факхурлашни ташкил этса, «у» эса хирси (страсть) намоён этади.

«Мен» ва «у»ни образли таърифлаб, Фрейд уларни отга ва чавандозга қиёслайди. От – эгарланмаган хдрслар, туйғулар, онгсизлик соҳасидир, у чавандоз назоратидан чиқиб кетишга талпинади. «Мен» – чавандоздир, у бутун кучини ишга солиб, отни ўзига бўйсундиришга ҳаракат қилади. Ле-кин от шундай ёввойики, чавандоз уни баъзида эгарлай олмайди.

Фрейд инсоннинг ахлоқий томонларини таҳлил қилиб, онгсизлик бу соҳаларга ҳам тегишли эканлигини айтади. Шундай инсонлар учрайди-ки, уларда виждон ва ўз-ўзини танқид онгсизлик даражасида намоён бўлади. Ҳаттоки, ақлий билим ҳам онгсизлик даражасида

бўлиши мумкин. Масалан, айрим олимлар ўз кашфиётларини тушларида очганлар.

«Мен» тушунчасидан ташқари яна «Олий Мен» ҳам мавжуд, дейди Фрейд. «Мен»да «Олий Менга» эга бўлиш хоҳиши мавжуд. «Мен» «у»га мурожаат қилиб, «у»нинг бахти билан ўзини айнанлаштиради. «Мен» либидо объектини, Нарцисс либидоси билан алмаштиради, яъни «Мен» онгсиз ҳирсини «Мен»нинг ўзига қараб йўналтиради. «Мен» ягона му-ҳаббат объектига айланишни истайди. Онгсиз «Мен»нинг ҳамма ҳирсла-ри ўзига қаратилгандир. Натижада «Мен» ўзининг яхлитлигини йўқота-ди, кўпгина «мен»чаларга бўлиниб кетади. Фрейд фикрича, «Мен»нинг идеали, ҳирс объектига ўхшашни хоҳлашдир. Бу объектлар ота ёки она ҳам бўлиши мумкин.

Фрейд «Эдип комплекси» тушунчасини очишга ҳаракат қилади. Бу тушунча орқали ота ёки онага ўхшашни хоҳлашликни очиб беради. Эдип комплексида икки вариант учрайди, ўғил отага ўхшашни хоҳлайди. У отасининг эркаклик томонларини ўзида мужассамлаштиради. Уғил онага ўхшашни хоҳлайди ва ўзида аёллик томонларини мужассамлашти-ради.

Ота ёки онага ўхшашлик ижобий ва салбий оқибатларга олиб келиши мумкин. Салбий ҳолда у рашкни келтириб чиқаради. «Олий Мен» ёки «Идеал Мен», Фрейд фикрича, инсон табиатини юксак ахлоқий томонидир, у боланинг ота-онасига муҳаббатида намоён булади.

«Олий Мен, – Фрейд фикрича, – бизнинг ота-онамизга булган муносабатимиздир. Биз гудаклигимизда, уларни биламиз, ҳайратланамиз ва қурқамиз. Натижада, уларни ичимизга сингдирамиз». Фрейд шундай хулосага келадики: «Олий Мен» ота-онага бўлган муносабатдир. Ана шу «Олий Мен» ҳамма динларнинг асосини ташкил этади, Худо ота қиёфа-сида намоён булади. «Олий Мен» Эдип комплекси «либидо»сини онг-сизликка сиқиб чиқарганлиги шубҳасиздир. Айнан, ота-онага бўлган ҳис-сий интилиш онгсизликка айланади. «Олий Мен»да ота-онага булган маънавий муҳаббат мужассамлашади.

«Олий Мен»даги ота-онага ўхшашлик, Фрейд таълимоти бўйича, маъ-навий хусусиятга эгадир. Бу албатта табиий ҳолдир, чунки Фрейд инсон-нинг илоҳий томонини инобатга олмайди.

Неофрейдизмнинг яна бир вакили **К.ЮНГ** (1875–1961) Фрейд таълимотини бошқача йўналишда ривожлантирди.

К.Юнг Ўзининг «Психологик типлар» номли асарида инсон онги ва онгсизликка мансуб бўлган масалаларни фалсафа тарихи, шеърят, ди-

ний, маданий едгорликлар ёрдамида кўриб чикди, уларни янгача талқин қилишга ҳаракат қидди. Бу асар КЮнгнинг ниҳоятда чуқур қомусий би-лимга эгалигани намоён қилди. Унинг психологик таҳлили фалсафий мулоҳазалар ва фалсафий дунёқараш даражасига кутарилганлигини яққол кўрсатди,

Фалсафа тарихидага илк бор схоластик оқимларни таҳлил қилиб, унинг икки христиан илоҳиётчиси психологик ҳолатини очиб берди. Биринчи тип ўрта аср христиан динининг машҳур апологетларидан бири Тертуллиандир. Иккинчи тип ўша даврнинг яна бир машҳур вакили Эриугендир.

К.Юнгнинг таъкидича, Тертуллиан Ўзининг ниҳоятда юқори даража-да ривожланган интеллектуал билимидан воз кечиб, уни ички илоҳий ҳиссиётга алмаштирди. Эриуген эса ўз интеллектуал билимидан воз кеч-мади, лекин ўзининг жинсий аъзосини олиб ташлаб, ҳирсий ҳиссиётдан бутунлай воз кечди.

Юнг бу юски психологик ҳолатни ягона либидонинг ҳар хил шакли-дир, деб уларни бир-бирига қарама-қарши қўйиш нотўғри, деб ҳисоблай-ди. Юнгнинг бу фикри либидони тушунишда З.Фрейдга нисбатан кенг-роқ ва чуқурроқ қарашга эга булганлигини кўрсатади. З.Фрейднинг таъ-лимотида «Олий Мен» ота-онага бўлган муносабат билан айнанлашти-рилган. Юнг эса либидони фақат ҳирс билан чекламасдан, психик энер-

гия сифатида олади. Психик энергияни коинот миқёсидаги энергия, деб ҳисоблайди. Бутун коинотни қамраб олувчи бу энергия ҳаётий жушқинлик, тириклик жараёнидир. Бу фикрларни асослаш учун Юнг қадимги ҳинд фалсафасига, Веда ва Бхагават Гиталарга мурожаат қидди. Юнг бутун оламини бирлаштирувчи рамз, символ, белги сифатида Брах-манни олди.

Ҳаётий куч, жушқинликни Брахмандаги руҳий энергия ташкил эта-ди. Бу энергиядан бутун борлиқ – юлдўзлар, сайёралар, ўсимликлар, ҳайвонот ва инсонлар яратилгандир. Агар табиатда бу энергия онгсиз бўлса, инсон онгида энергия ўз-ўзини англаш даражасигача кутарилади. Лекин бу даражага ҳамма инсонлар ҳам етиша олмайди. Бунинг учун, унинг фикрича, инсон ўзининг ички оламига кира олиши керакдир. Бундай кириш учун инсон ўзининг яшириниб ётган ҳиссиётларини бош-қара олиши лозим. Инсон ўзининг «Мен»идан воз кечиши лозим. Фақат шундагана ўзининг чегараланган тафаккури занжирларини парчалаб, ўз онгини илоҳий онг билан, Брахман онги билан бирлаштира олади. Бу-нинг натижасида инсон онги чексиз

кенгаяди. Бутун борлиққа онги билан қўшилади. Бизга онгсиз бўлиб туюлган борлиқда қалб кўзи учун Брахманнинг олтинсимон нур-қуёши куринади. «Брахман – Прана ҳам, – деб ёзади К.Юнг, – яъни ҳаёт нафаси ва коинотнинг ҳаёт тамойили; худди шундай Брахман – «Уауп» – яъни шамолдир. Инсонда ҳам, қуёшда ҳам бу Брахман ягонадир»¹. «Ҳақиқий Брахманнинг қиёфаси олтинсимон нур-қуёш билан қопланган. Оҳ, Пушан, Савитри, қуёш, бизга ҳақиқатни намоён қил!»².

К.Юнгаинг фикрича, инсон кучи ҳам Брахмандан келиб чиқади. Ҳаракатчан ижодий либидо кучини Брахманнинг чексиз ва сон-саноксиз шакллари ташкил этади.

Коинот ва инсондаги ҳаётӣ куч, унинг фикрича, энергиядир. Бу кучда қуйи ва юқори, иссиқ ва совуқ каби зиддиятлар бўлганидек, либидода ҳам зиддиятлар мавжуд. Либидодаги зиддиятларни таҳлил қилиб, Юнг бу ҳол Брахманда ҳам мавжудлигини курсатади. Борлиқнинг асос-чиси бўлган Дунёвий Онг ўзини икки қарама-қарши бошланғичга ажра-тади, булар манас – ақл ва «уас» – сўздир.

3.Фрейд ўзининг «Мен ва у» асарида ҳам ақл ва сўз уртасидаги зиддиятни очиб берди. Ақл онгаинг энг юзадаги ўз-ўзини англовчи қат-лами бўлса, сўз эса ақлни онгсизлик билан боғловчи воситадир. Сўз орқали онгсиз шакл онгли шаклга айланади. Бу жараёни 3.Фрейд ин-сон психологияси мисолда курсатган бўлса, К.Юнг айнан шу жараёни бутун борлиқ, коинот миқёсида татбиқ этади.

Шундай қилиб, К.Юнг 3.Фрейд фикрларини умумлаштириб, коинот миқёсида талқин қилади. Инсоннинг ички олами бутун жаҳонни ўзига

Юнг К. Психологические тапы Стр. 231. Ўша асар, с. 231.

камраб олишини ҳамда жаҳондаги барча жараёнлар инсоннинг ички оламида ҳам давом этишини курсата одди, Юнг либидо тушунчасини А.Бергсоннинг ҳаётӣ жушқинлик, давомийлик тушунчаси билан ҳамо-ҳанг, ҳамнафас эканлигини исботлаб берди.

Либидо жисмоний куч сифатида хилма-хил шаклларда намоён бўла-ди. Бу шакллар афсоналарда образлар орқали ифода этилади. Бу образ-лар бир-бирига боғланиб кетиб, ягона ҳаётӣ оқимни ташкил этади. Анри Бергсон ҳам ўз фалсафасда ўхшаш фикрларни келтириб, бу оқим-ни «ҳаётӣ жушқинлик», деб атаган эди.

К.Юнгнинг фикрича, ана шу ҳаётӣ жушқинликка ижодкорлик кучи хосдир. Либидо инсон тақдирини ҳам аниқлайди'.

Юнгаинг таъкидича, дунёвий тартиб либидо тушунчаси билан аниқ-ланади. Бу дунёвий тартиб коинотдаги юлдўзлар ва сайёраларни бошқа-ради ва бу юқори энергиядан қуйи даражадаги энергия ҳолатига

ўтиш жараёнидир. Шундай қилиб, Юнг фикрича, либидо психик энергия орқали ифода этилади ва оламдаги умумий тартиб йўналишини билдиради. Бу тартиб юнонларда «ноус, логос», хитойларда «дао» тушунчаси орқали берилган.

К.Юнг либидони ахлоқий қонун, деб ҳам атайди. Инсон ўз табиати-га монанд яшар экан, у Ўзининг ички ахлоқига биноан яшайди. Инсоннинг табиати ҳеч қачон ахлоқий инкор этмаган, аксинча, у билан мутаносибликда кун кечирган. Либидо тушунчаси инсоннинг ички ахлоқ қонуниятларига зид келмайди.

К.Юнг фикрича, «юксак ҳаётӣй ютуқларга инсоннинг худбинлиги орқали эришилмаган, зотан худбинлик ҳеч қачон ҳаётнинг юқори поғонасига олиб чиқмайди»². Худди шундай якка инсоннинг ўз-ўзини ривож-лантириши ҳам уни ҳаётнинг юқори поғонасига кўтара олмайди. Бунга сабаб инсондаги ижтимоӣй хусусият кучлилигидадир. Демак, ҳаётӣй юк-сакликка эришиш либидо қонуниятлари орқали юз беради. Жумладан, К.Юнг ўз хулосаларини қадимги Хитой фалсафасидаги «дао» ҳақидага манбалар ва қадимги Ҳиндистондаги илоҳӣй китоблардан келтирилган иловалар билан асослайди. Умуман олганда, унинг психологик ҳолатлар-га бағишланган тадқиқоти бутун жаҳон фалсафасини руҳӣй жиҳатдан боғлаш мумкинлигини исботлаб беришга қаратилган. Нафақат фалсафа-нинг, балки инсоннинг руҳӣй олами ҳамда бутун борлиқнинг руҳӣй олами яғоналигини ҳам яққол намоён этди.